

СОЦІОЛОГІЯ

Курган Я.М.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ В ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Ще з найдавніших часів політика була й залишається найважливішим джерелом та механізмом організації суспільного життя людей, знярядям цілеспрямованих перетворень, як в окремих державах, так і в житті людського суспільства в цілому.

Ще великі давньогрецькі мислителі стверджували про приреченість людини жити в політичному просторі. Сьогодні ми можемо лише переконатися у раціональності цих думок, бо жодна людина не може не приймати участь в процесі перерозподілу суспільних ресурсів, які виконуються і регулюються державною владою. Протягом усієї історії людства проходили зміни в управлінні державою, відбувалися намагання знайти саме правильну форму володарювання державою та пошук відповідних установ чи особистостей, які мають уособлювати у собі державу та дбати про її народ. Наслідком цього пошуку стало розмаїття форм здійснення влади, найбільш розвиненою серед яких стала демократія.

Нині демократія є однією із основоположної суперечливих рис сучасної цивілізації, як, скажімо, прогрес науки або технології. Демократія дає людству широкі можливості, але вона ж породжує низку проблем. Та все ж поширення духу й цінностей демократії – це визначальна риса сучасності, один із виявів глобалізації цивілізаційних надбань.

Однак демократія не одразу зайняла своє почесне місце “на троні”. На шляху свого становлення вона пройшла крізь заперечення, критику та опозицію. Одним з таких заперечень є поняття “професіоналізм”, який штовхає демократію в певне протиріччя: з одного боку вся влада в управлінні державою має належати народові, з іншого – простежується необхідність професіоналізації політичної сфери суспільства, за для підвищення ефективності функціонування держави. Однак протиріччя завжди спонукали дослідників на пошук, не стане виключенням і дана робота. Ми спробуємо об’єднати два досить складних та, на перший погляд, взаємовиключних понять, тому пропонуємо провести певний

історичний аналіз виникнення та становлення професіоналізму крізь низку демократичних проявів. Що і буде головною *метою* даного пошуку.

До цього часу розробкою поняття “професіоналізм” займалися такі вчені як М. Вебер, Н. Маккіавеллі та багато ін., серед сучасників над питання політичного консультування досліджує О. Почепцов.

Але починати будь-яке дослідження не визначивши сутність головного поняття було б нелогічним. Тому зазначимо, що у даній статі ми визначимо “*політичний професіоналізм*” як *сукупність специфічних знань, навичок та вмінь, якими повинен володіти політик за для досягнення загального блага громадян, інтереси яких він представляє.*

Виникнення та становлення задатків професіоналізму простежується ще з появою перших ознак демократії за часів первіснообщинного ладу, які виявляються у виникненні перших груп чи осіб, яким було надане право вирішувати виникаючі питання на користь племені.

Загалом, родоплемінна демократія базувалася на кровноспоріднених зв'язках, спільній власності та простій господарчій діяльності. Вона ще не мала чіткого поділу управлінської та виконавчої праці, спеціального апарату управління та примусу. Поступово первісне стадо перетворилося у рід, який постійно вдосконалювався. Роди об'єднувалися у плем'я, а останні у союзи племен. Саме на даному етапі виникає необхідність управління суспільними справами, тобто потреба влади.

Подальше втіленням влади стають ради старійшин як “перших серед рівних”, голова роду або вождь племені. Але не дивлячись на те, що всі вони були обрані по принципу старшинства і влада їх засновувалася скоріше на моральному авторитеті, ніж на майновому принципі, їх поява дає змогу підтвердити вищезазначене про перші виокремлення груп, які були наділені правом управляти та вирішувати проблеми своїх соплеменників, враховуючи їх інтереси. Так родоплемінна демократія стала початком формування засад професіоналізму в політичній сфері суспільства, яка своєю появою означила певне коло людей, які могли бути причетними до управління.

Разом з “неолітичною еволюцією”, появою землеробства та скотарства людство переходить у нову стадію розвитку від привласнюючого до відтворюючого господарства. Виникли реальні засади для появи майнової та соціальної диференціації, що привело до розколу суспільства на класи й появи державно-організованого суспільства (першим серед яких була Афіньська республіка). Як наслідок, отримана влада стала змінюватися й приймати нові, непритаманні їй риси. А саме у осіб, які знаходилися у “керма” почали виникати інші пріоритети, а ніж загальне благо народу.

Так в період античності цей принцип заходить своє підтвердження в реформах архонта Солон у VI ст. до н.е. [4; 152]. Солон скасовує геронтократію

– владу родової аристократії, і замінює її тимократією – владою, що базувалася на майновому цензі. Тобто політичні права особи почали залежати не від знатного походження, а від майнового статусу громадян.

Зміни приходять разом з правлінням архонта Клісфена, який прийшов до влади у 509 р. до н.е. [4; 156]. Саме за часів його правління остаточно афінська демократія. Основною метою Клісфена була остаточно ліквідація впливу землевласницької родової знаті, демократизація суспільно-політичного устрою Афін. Щоб зміцнити демократичні засади, запобігти відновленню тиранії чи влади аристократів, Клісфен запровадив так званий ostracism (суд черепків), сутність якого полягала у тому, що один раз на рік на спеціальних зборах присутні відповідали на запитання, чи є в державі людина, яка своєю діяльністю шкодить існуванню демократії. Якщо народ на це питання відповідав ствердно, то присутнім роздавали глиняні таблички (черепки), на яких вони писали ім'я цієї людини. За більшості голосів таку людину виганяли із Афін на 10, а пізніше – на 5 років.

Найбільше про афінську демократію відомо за часів стратега Перикла (443-429 до н.е.) [9; 84]. Період його правління вважається “золотим віком” Афін, коли остаточно склалася демократична державність, законодавство, був визначений правовий статус громадян. Перикл зрівняв усіх громадян у політичних правах незалежно від їх майнового стану, ввів оплату праці за державну службу, запровадив таку процедуру обрання посадових осіб, яка ставила усіх кандидатів у рівне становище. Тим самим він “легалізував” положення професіональних груп, члени яких тепер стали державними службовцями [7; 98-99].

Однак давньогрецькі мислителі все ще не сприймали владу авторитетів, вважаючи демократію особливою формою організації державної влади, коли останньою володіють не окремі люди (або ж одна особа), а усі громадяни. Так великий мислитель античності Аристотель писав про три “правильні” форми політичного устрою – монархію, аристократію та полівію (влади демоса, яка базувалася на громадянській доблесті та свободі духовної діяльності) та три “неправильних” – тиранії, олігархії та демократії. Аристотель розумів демократію (крайні форми якої не схвалював) як “такий устрій, коли вільно народжені й неімущі, становлячи більшість, матимуть владу в своїх руках”. Її засадою він вважав свободу, так само як засадою аристократії – доброчесність, а засадою олігархії – багатство.

З описаних Аристотелем більше ста політій збереглась лише одна – “Афінська поліція”. Тому маємо найбільш докладні відомості про функціонування демократії саме в цьому давньогрецькому полісі. Афіняни цінували і вміли берегти демократію і, дещо змінюючи форму, вона проіснувала тут (з двома короткочасними перервами, коли правили тирані) майже сто років – від середини V ст. до середини IV ст. до н.е. [6; 211].

У центрі міста-держави розташовувалася площа – агора, де мешканці Афін провадили торгівлю і де громадяни збиралися для вирішення своїх суспільних справ (на еклесію). Саме тут ми зустрічаємо перші згадки про існування перших представницьких *органів* народу, які втілилися у народних зборах та раді 500. Народні збори були найвищим органом державного правління, на яких вільні й рівноправні громадяни приймали рішення щодо найважливіших питань життя поліса. Своє ставлення до думок і пропозицій, які вносили на розгляд зборів, вони висловлювали оплесками, вигуками, сміхом, а також голосуванням. Рішення, яке підтримувала більшість учасників зборів, вважалося прийнятим і обов'язковим для виконання громадою.

Участь громадян у суспільних справах не обмежувалася народними зборами. Ще одним доказом зародження та становлення професіоналізму стало існування спеціальних державних установ, через які народ брав участь в адмініструванні. В Афінах їх було близько тисячі, серед них – рада 500, яку складала еліта полісу і яка визначала порядок денний зборів. Деякі з цих установ заповнювалися через вибори, інші (таких було більшість) – шляхом жеребкування, причому кожен міг займати управлінську посаду тільки раз у житті.

Для громадянина Афін політія була природним виявом суспільної активності, не відокремленим від решти життя. Поліс, його справи сприймалися ним як продовження власного “я”, а не щось відчужене і далеке. Проте в Афінах, як і в будь-якій іншій державі, ідеал державного правління дещо розходився з реальністю, наповненою суперечностями і незгодами.

Політика була жорсткою грою, у якій гору часто брали особисті амбіції, родинні й товариські інтереси. Жінки, раби і чужоземці були позбавленні права участі у суспільних справах.

Не дивлячись на деякі заперечення період античності став першим досвідом інституціоналізованого, заснованого на законі, демократичного правління, до того ж узагальненого теоретично. Тому він став важливим загальнолюдським здобутком, вихідним пунктом аналізу феномену демократії та першим досвідом управління державою за допомогою представницьких органів.

У період Середньовіччя (VI-XV ст.) затвердилося панування авторитарних, переважно монархічних, форм державного правління. Саме слово “демократія” зникає з політичного лексикону майже на двісті років. Разом із поняттям “демократії” з арени сходять ознаки професіоналізму – народні збори та ради, бо вся влада мала належати одному правителю – монарху, якою його наділила церква. Політична думка Середньовіччя була цілком присвячена пошуку нового порядку, поміркованої форми правління, потреби у покірності закону. Влада у цей період осмислювалася як здійснення божого промислу.

Найбільш розвинені вчення про державний устрій в цю епоху належать Августину Аврелію та Фомі Аквінському. Вони є основними творцями

християнської політичної теорії. Під впливом від захоплення Риму Августин пише трактат “Про град Божий”, головною ідеєю якого є зміна Римської всесвітньої імперії (державної влади) на єдину всесвітню католицьку церкву (духовної влади). Августин формулює теократичну ідею верховенства духовної влади над світською.

XIII століття – час найвищої могутності Римської церкви. В цей час остаточно закріплюється релігійна догматика. Цим церква завдячує Фомі Аквінському, який вивчав проблеми права, моралі, держави та економіки. Його політичні погляди викладені в працях “Про правління государів”, у коментарі до “Політики” та “Етики” Аристотеля. В своїх працях він стверджував, що розподіл людей на класи встановлено Богом, а встановлена Богом влада несе людям добро, тому люди мають їй підкоритися. Але Фома Аквінський не дивлячись на панування релігійної догматики в період Середньовіччя все ж таки вказував на суверенітет влади народу та на необхідність громадян брати участь у політичному житті суспільства. Він також *визнає необхідність існування спеціально обучених людей для управління*, і стверджує, що державний устрій має поєднувати обмежену та виборну монархію з аристократією за ознакою вченості, та таку демократію, яка б забезпечила доступ до влади усім класам шляхом народних виборів. Будь-яка політична влада здійснюється зі згоди народу, та всі закони мають бути прийнятими народом чи *його представниками*, обраними за принципом навченості.

Отже, як би це не було парадоксально саме в період Середньовіччя ми вперше зустрічаємо згадку про те, що управляти державою мають люди, які повинні обиратися не за принципами заможності або вікового цензу, а саме за критерієм навченості. Погляди Фоми Аквінського можна прирахувати до перших наукових обґрунтувань якостей державного службовця, або політика.

У Новий час (XVII-XIX ст.) повернення до демократії характеризувалося виникненням класичної теорії демократії, сформульованої утилітаристами, яка спиралась на ідеї античності, але мала інші принципи.

Дж. Локк (1632-1704) – автор соціально-політичної концепції лібералізму і поняття “громадянського суспільства”, який в своїй книзі “Два трактати про державне правління” вперше говорить про *демократію як представницьку форму народу*. Він вказує на те, що народ є повним носієм влади, але владі він передає лише ті права, що пов’язані з діяльністю правосуддя, здійсненням виконавчих функцій управління державою та відносин з іншими державами. Як наслідок – розподіл влади на законодавчу (парламент), виконавчу й федеральну. Так виникає необхідність у розподілі певних повноважень між різноманітними установами, які призначені приймати рішення стосовно державних питань, та виконувати волю більшості, яка наділяє їх цими повноваженнями. Звідси розподіл влади на гілки.

Але до такого розподілу влади на гілки людство прийшло не одразу. Знадобилося багато часу для таких, корисних в державному управлінні, змін [1; 168-169].

Другий вчений Нового часу Ж. Ж. Руссо (1712-1778 рр.) в своїй книзі “Суспільний договір, чи принципи політичного права” висловлює основну ідеєю “суспільного договору”, якою також є ідея народу як суверена – носія верховної влади. Зокрема він проголошував, що свобода людей є їхнім природним правом, а тому індивід не має права розпоряджатися собі подібними. Лише за згодою індивідів утворюється колективне ціле, яке постає як узагальнена “суспільна особа”. Учасники договору є “народом”, окремі особи – “громадянами”, які підвладні державним законам. Оскільки народ є єдиним сувереном не варто поділяти владу на виконавчу та законодавчу. Натомість він пропонував для врахування та виконання владою волі народу проводити всенародні плебісцити – опитування. Концепція відомого енциклопедиста передбачала, що *на чолі держави стає правляча еліта*, яка укладає з народом договір, та в разі порушення правлячою елітою цього суспільного договору з народом, останній має право скинути її та побудувати владу на засадах громадянського, республіканського устрою.

Ж. Ж. Руссо стверджував про нову соціальну якість самостійно мислячих, розумних індивідів, залучених до політичного процесу. Вона виявляється в умінні індивідів спільно виробити певну ідею загального блага, яка формується на основі спільної волі. За Ж. Ж. Руссо люди разом визначають все добре щодо загального блага і після розумно організованих дискусій відкидають все погане, акумулюють спільну волю і приймають рішення для досягнення загального благоденства. Формула Руссо: “загальне благо + спільна воля = найбільше щастя для всіх” [54; 170-171].

Так, Новий час став теоретичним обґрунтуванням поняття “професіоналізму”, а саме існування представницьких органів народу у вигляді державних інститутів на чолі з правлячою елітою, яка обирається народом та служить *на його* благо.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. починають закладатися основи сучасних демократичних систем та разом з цим вдосконалюються форми існування представницьких органів у демократичних державах.

Відомий французький соціолог А. де Токвіль (1805-1859) у своїх міркуваннях виходить із порівняння й певного протиставлення “аристократичного” та “демократичного” суспільств. Аристократичне суспільство, на його думку, – є уособленням старого режиму феодальної влади, а демократичний – політичний режим, встановлений у США. А. де Токвіль одним із перших відчув централізаторський інстинкт демократії, загрозу переростання “демократії натовпу” в тоталітаризм. У праці “Про демократію в Америці” колишній посол Франції у США докладно описав комунальні засади

американського суспільного життя, форми та механізми роботи адміністративної та судової влади, виборчу систему, вплив демократичної системи на ставлення до праці й сімейні стосунки. На думку А. де Токвіля, головною ознакою “демократичного етносу” є індивідуалістична життєва позиція, схильність покладатися на власний розум, вивільнення від прив’язаності до групи, відсутність надмірної пошани до авторитетів. Водночас, коли людина позбавлена традиційних груп зв’язків і віри в авторитети, залишається самотньою у протистоянні з владою й безсилою проти маніпуляції центру. Він вважав, що наслідком демократичної революції є більша централізація влади, що небезпечно для людини [2; 254].

Також починаючи з кінця XVIII ст. чільне місце в уявленнях про демократію посідають ліберальні цінності прав та свобод особи, конституціоналізму й законності. Демократія і права людини утворили універсальне ядро конституційної держави, різноманітні варіанти якої завдячують своїм походженням американській і французькій революціям. Отже, уявлення про демократію на деякий час (в XVII-XVIII ст.) розійшлися з уявленням про ліберальну конституційну державу (з виборним представницьким урядом, свободою економічного та політичного вибору, правовою захищеністю особи), щоб знову зійтися в XIX ст. у концепції ліберальної представницької демократії, якій властиві такі риси:

- представництво народом своєї суверенної влади не через безпосередню участь у прийнятті рішень, а через обрання своїх представників, насамперед у законодавчі структури. Без цього винаходу демократія в сучасних великих і складних суспільствах була б неможливою;

- використання механізмів партисипаторної та прямої демократії на загальнодержавному рівні тільки при розв’язанні найістотніших для існування держави та її політичного устрою проблем, як-от: прийняття або затвердження конституцій, зміна території держави, приєднання до міжнародних союзів тощо. На нижчих рівнях врядування пряма демократія застосовується ширше – у вигляді референдумів та плебісцитів з багатьох питань життя громад і регіонів та прямих зібрань й участі у самоврядних органах;

- визнання як норми строкатості суспільного життя, неминучості протиборства інтересів і навіть конфліктів та вироблення завдяки цьому механізмів соціального й політичного плюралізму, що забезпечують узгодження інтересів і врегулювання конфліктів;

- узаконеність опозицій, що безпосередньо впливають з плюралізму та боротьби інтересів як рис сучасної демократії;

- гарантія прав і свобод людини, які забезпечують ступінь особистої свободи. Якої не знала антична демократія і якої не змогла дати громадянам

полісів їхня участь у прийнятті рішень. Саме ця риса зумовила назву сучасної демократії як ліберальної;

- широке громадянство і високий рівень участі населення в політиці, які передбачають максимальне зниження або й зняття цензів (майнового, вікового, статевого, освітнього, осідлості) і залучення раніше суспільно пасивних груп населення до громадянської участі;

- вільна преса та інші ЗМІ, які відіграють вирішальну роль у політичній комунікації, утворюючи осереддя сучасного демократичного процесу [6; 26-29].

Протягом ХХ ст. наукові дослідження в сфері професіоналізму переходять у якісно нову площину, а саме виникнення окремої галузі – *політичне консультування*. Консультування придбало статус невід’ємної технологічної ланки та механізму забезпечення ланки політичних процесів. Наприклад, в сфері прийняття рішень, і в електоральному процесі узгодження інтересів чи вибору депутатів певний період здійснювалось безпосередніми учасниками цих дій, не передбачаючи ніяких додаткових спеціальних функцій за для реалізації цих цілей. Однак згодом ситуація почала суттєво змінюватися (особливо у таких базових політичних процесах, як вибори та державне управління, де більш вираженою є потреба у висококваліфікованих діях). Було сформовано ряд якостей, якими має володіти кожен професіональний політик. Або консультант, який має розвивати ці якості у свого клієнта (політика). Серед них на сучасному етапі виділяють наступні:

- по-перше, це сукупність знань, якими повинен володіти спеціаліст, який називає себе професіоналом;

- по-друге, це сукупність навичок та вмій, серед яких одним з головних є здатність оцінити стан проблеми та здатність виокремити суттєвіші з них;

- по-третє, “безпристрастність” та об’єктивність настільки наскільки цього вимагає ситуація;

- по-четверте, це сукупність етичних норм та правил поведінки;

- по-п’яте, чесність та справедливість;

- по-шосте, прагнення досягнень;

- по-сьоме, гнучкість мислення;

- по-восьме, сила волі та прагнення до деталізації;

- по-дев’яте, відповідальність та зобов’язання;

- по-десяте найвищі стандарти чесності та компетентності;

- по-одинадцять, усвідомленість у соціальних тенденціях та проблемах [5; 56].

Сьогодні політичне консультування – це різновид професійної допомоги керівникам та персоналу політичних організацій (клієнту) у рішенні їх спеціалізованих задач на основі зниження ризиків їх діяльності. Держава вирішує найрізноманітніші задачі. При цьому головним об’єктом цілеспрямованих зусиль держави є суспільство в цілому, яке у такій якості являє собою складне сплетіння

різних мікро- та макрозалежностей, які виключають будь-які прості рішення.

Тому прийняття рішень у державі – це безперервний діалог професіоналів та громадськості, взаємоопонування представників адміністративних структур державного управління, угруповань політичної еліти, консультантів та експертів, а також різноманітних органів громадськості.

Загальні висновки за статтею:

Однією із суперечностей демократії стало майже одночасне виникнення разом із нею поняття професіоналізму. Практика розбудови демократичних суспільств, удосконалення механізмів функціонування демократичної системи дало нам можливість поєднати два феномена у загальному історичному надбанні людства. Як і демократія “професіоналізм” виникає ще за часів первіснообщинного ладу і постійно супроводжує демократичні процеси, виокремлюючись у представницькі органи народу, які є головним органом державного управління.

Так за часів первіснообщинного ладу професіоналізм втілюється у виникненні рад старійшин, які стають “першими серед рівних”. В період античності, а саме за часів правління стратега Перикла професіоналізм набуває певної легалізації, оскільки стає втіленням державної служби.

В часи Середньовіччя поняття професіоналізму та демократії в цілому зникає з політичної арени та завдяки вченням Фоми Аквінського визнається необхідність існування спеціально обучених людей для управління державою.

В період Нового часу демократія знов виходить із тіні, та веде за собою професіоналізм, який тепер набуває інших рис. У цей час ці поняття стають об’єктом теоретичного обґрунтування такими вченими, як Дж. Локк та Ж. Ж. Руссо.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. починають закладатися основи сучасних демократичних систем та разом з цим вдосконалюються форми існування представницьких органів у демократичних державах.

Двадцяте сторіччя стає якісно новим стрибком у розвитку демократії, яка набуває глобального характеру і стає формою правління багатьох держав світу та разом з цим є базисом виникнення нового механізму забезпечення політичних процесів – політичного консультування.

Отже, подальшими розвідками наукових досліджень можуть бути – механізми консультування з питань іміджу сучасних політичних лідерів.

Л і т е р а т у р а :

1. Брайс Д. Современные демократии. – М., “Прогресс”, 1992. – 203 с.
2. Бусова Н.А. Делиберативная модель демократии и политика интересов // Вопросы философии. – 2002. – №5. – С. 44-54.
3. Денисов Еволюція управління суспільством і парламентаризм // Віче, – 2001. – № 10. – С. 32-34.

4. Личко Б.Т. Демократія в контексті еволюції суспільства: Посібник. – Харків, 2000. – 100 с.
5. Перминова О.С. Професіоналізм як реалізація життєвого смисла // Кадри підприємства. – 2002. – № 2.
6. Піча В., Хома Н.М. Політологія. Навч. посіб. Для студ. Вищих закладів освіти. – К.: “Каравела”, Львів: “Новий світ”, 2000, 2002. – 344 с.
7. Политическая система и политическая жизнь общества: Лекции по курсу “Политология”/ Под ред. Калины В.Ф. – Москва, 1991. – 178 с.
8. Токвиль А. Демократия в Америке. – М.: “Прогресс – Литера”, 1994. – 453 с.
9. Холод В.В. Лекції з політології: Навч.посіб. – Суми: Вид-во “Університетська книга”, 2001. – 407 с.
10. Яковлев И.Г. Информационно-аналитические технологии и политическое консультирование // Полис. – 1998. – № 2-3.

Авсірна О.І.

МІНЛИВІСТЬ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЦІННІСНОЇ КОМПОНЕНТИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Інтерес до вивчення організаційної культури був викликаний об’єктивними економічними процесами: перехід від ненасиченості ринка до ситуації, коли ринок насичений і працювати доводиться з індивідуалізованим і вибагливим попитом, динамізм і невизначеність зовнішніх умов, зростання освітнього рівня персоналу, зміна мотивації, тощо. І другий фактор, який привернув увагу менеджерів до організаційної культури, це так званий “японський виклик” на західному ринку. Таємниця успіху японських компаній криється в особливій концепції суспільно-економічного життя, в основі якої лежить специфічна організаційна культура, що спирається на традиції суспільства. Так провідні японські компанії сповідують наступні цінності:

- отримання прибутку шляхом служіння суспільству;
- чесна конкуренція на ринку;
- взаємовигідні відносини між компанією та споживачами;
- постійний прогрес, завоювання довіри;
- висока продуктивність праці;
- якісний продукт за розумною ціною;
- гармонія і співробітництво;
- участь працівників в управлінні компанією, та інше [4; 512].

Для того, щоб вижити та скласти належну конкуренцію успішним “молодим тиграм” з Японії, західні дослідники почали здійснювати власні розробки з питань організаційної культури. Подібними проблемами займались Армстронг М., Харрис Ф., Моррон Р., Уотерман П., та ін. Багато досліджень